

Góborfalva körtemploma

Németh Zsolt

1. kép • A góborfalvi templom délnyugatról.
(A cikk képeit a szerző készítette.)

A mai Burgenland területén, Városzalónaktól (Stadtschlaining) északra, a Tauchen-patak völgyében található Góborfalva (Goberling). A hegyoldalon található temetőjében magasodik a hajdani Felsőőrség egyik legrégebbi egyháza (1. kép). Az épület jelenleg az evangélikus gyülekezet tulajdona, akik 1957-ben vásárolták meg, tataroztatták, és hozzáépítették a jelenlegi tornyot. Korábban a római katolikus egyház birtokolta a hajdan Szent Erzsébet patrocíniuma alatt álló, Árpád-korinak mondott templomot. Mivel Árpád-házi Szent Erzsébetet 1235-ben avatták szentté, így a régész-művészettörténész kutatógárda néhány évtizeddel ez utánra, a XIV. század elejére datálja a templom építését (Dehio, 108. o.).

Több jel is mutatja azonban, hogy ez nem az ott álló első szakrális épület kora. A szentély falvastagsága 103 cm, míg a hajóé csupán 93 cm. Mivel a magasabb hajófalaknak lényegesen nagyobb súlyt kell tartaniuk, mint az alacsonyabb szentélyéinek, pusztán ez a tény valószínűtlenné teszi az egykorú készülést.

A szentély külső köre 180 foknál nagyobb középponti szöghöz tartozó ívet rajzol ki, melyhez közelítőleg sugárirányban, azaz egymással viszonylag nagy szöget bezárva csatlakozik a keleti hajófal északi, illetve déli szegmense (1. ábra). Egyetértve Gondos Bélával, a Kárpát-medencei templomok avatott kutatójával, úgy vélem, hogy itt eredetileg rotunda állt, melynek a jelenlegi szentély falai képezték a keleti felét (2. kép).

A templom XIV. század elejének mondott építési ideje valójában az első je-

lentős átalakításé: ekkor bontották el az eredeti körtemplom nyugati felét, és építettek hozzá hosszúházat, létrehozva egy a maga korában tipikus, félköríves szentélyzáródású, egyhajós épületet, mely – szemben az eredeti körtemplommal – megfelelt a római rítusú liturgia igényeinek, a „frontális oktatást” használó szertartásrendnek. Átalakítást valószínűsít az is, hogy – szemben a Felsőőrség és az Őrség kortárs, bizonyosan egy fázisban épült késő Árpád-kori templomaival, mint például Felsőlövő (Oberschützen) vagy Domonkosfa, Hegyhátszentjakab és Nagyrákos – a szélesebb és magasabb hajót az alacsonyabb és keskenyebb szentéllyel összekötő egység, a diadalív építészetileg nem jelzett. A művészettörténet eddig nem ismert körtemplomot a Felsőőrségben, így felismerésünk lényeges új elemmel bővíti a térség szakrális építészetéről fennálló képet.

A szentély a XIV. században, vélhetően kevéssel a bővítés után kifestést kapott. (A diadalív jelzése így festészetileg eszközökkel oldódott meg.) A 410 cm magas kupolába Maiestas Domini-ábrázolás került: csillagos háttér előtt a négy evangélista asztrológiai jelképével körülvett, megdicsőült Krisztus trónon, akitől jobbra Keresztelő Szent János térdel (3. kép). Az ablakok vonalában a tizenkét apostol képmását mintázhatta meg az ismeretlen mester, közülük azonban már csak négy maradt meg. A déli ablaktól a hajó irányába glóriás nemesúr és kísérelője látható.

Ha nem hagyjuk, hogy a gyönyörű freskók elvonják a figyelmünket, akkor észrevehetjük, hogy az 58 cm magas,

2. kép • A templom szentélye délről.

3. kép • A szentély. A három ablak jól láthatóan különböző magasságban helyezkedik el.

14 cm széles szentélyablakok különböző magasságban helyezkednek el: az északkeleti van a legmagasabban, az alja 172 cm-re van a járószinttől, míg a keleti és a déli alja rendre 159, illetve 147 cm-re. Az alapos szemrevételezés azt is felfedi, hogy az ablakok legszűkebb része nem egyforma mélységben van a falban: az északkeletié 51 cm-re, a keletié 60 cm-re, a délié 66 cm-re (a cikkben közölt méretadatok a szerző mérései). Figyelembe véve, hogy a rézsűk alakja, lejtése sem teljesen egyforma, egyértelmű, hogy az ablakok és rézsűik a fény járásához pontosan beállított eszközöknek tekinthetők.

Ezt megerősíti az ablakok tájolása is. Góborfalva dombos vidéken fekszik, különböző irányokban lényegesen eltérő a látóhatár magassága a vízszinteshez képest. Az északkeleti és a keleti ablak éppen olyan irányokba tekint, ahol a horizont a táj adottságaihoz képest a lehető legkevesebbel emelkedik a vízszintes fölé. Ez egyértelművé teszi, hogy ezek az ablakok meghatározott időpontokban történő nap-

kelte irányára vannak tájolva. A déli ablak már magasan járó Nap fényt fogadja minden évszakban, így irányának beállítását (az északkeleti ablakhoz képesti közelítő szimmetrián kívül) más szempontok vezérelték.

Az 1. ábra feltünteti az eredeti kerektemplom rekonstruált alaprajzát is. A hiányzó falszakaszra a meglévő szentélyellipszisből következtettem. Az ajtaja minden bizonnyal nyugatról nyílt, hiszen középkori templomaimk bejárata vagy délen, vagy nyugaton helyezkedett el, és délen itt nincs nyoma bejáratnak. Az épület kistengelye ma is jól mérhető: 490 cm. A nagytengely kb. 540 cm hosszú lehetett. Ebből az $a^2 - b^2 = c^2$ képlet alapján, ahol a és b rendre az ellipszis nagy-, illetve kistengelye, a c fókusz távolság kiszámítható: 113 cm. A fókuszpontokat jelöltem a rajzon. Ezek megjelenítése nem öncélú: az északkeleti, illetve a déli ablakon történő fénybeesések határszögei éppen a két gyújtópontot jelölik ki a fő tengelyen. A fókuszok ilyenformán történő kijelölésének szándékát egyér-

telműsíti, hogy e két ablak nem tükröszimmetrikusan helyezkedik el a nagytengelyre, és más mélységben helyezkednek el a falban. Mindez önmagában kétségtelenné teszi, hogy a jelenlegi szentély eredetileg rotundának épült.

A kerektemplom nagytengelyének a földrajzi északi iránnyal bezárt szögét (azimutját) 119 foknak mértem. Ennek alapján kalibráltam az alaprajzot, és megállapítottam azokat az azimut-tartományokat, amelyeken keresztül az ablakokon át fény eshet be a szentély belsejébe: 29-66 fok az északkeleti, 100-140 fok a keleti, és 168-206 fok a déli ablakra.

A rotunda fényjárásának rekonstruálása hosszú és nehéz feladat lesz, ugyanis a közvetlen megfigyelés lehetőségei erősen korlátozottak, mert az egyházközség fákat ültetett a szentély közelébe, amelyek megakadályozzák, hogy a látóhatár közelében járó Nap fénye bejuthasson az épületbe, és az ablakokba is színes üveg került. (A hajó nagyméretű újkori ablakában, mely a fényjárás szempontjából érdektelen, átlátszó üveg van...) A fényjárás elvileg számítható lenne, ezt azonban a terep egyenlensége erősen megnehezíti. Nyári napfordulókor a település földrajzi szélességén ($47^\circ 21' 41''$) a Nap vízszintes látóhatáron 52,85 fokos azimuton kel, a dimbes-dombos terep miatt Góborfalván csak nagyobb azimuton tud előbukkanni. Előzetes számításaim szerint a tényleges kelés iránya 65 fok körül van, tehát az északkeleti ablak rézsűi által kijelölt egyik irány a nyári napfordulóé lehet.

A keleti ablak rézsűi a napéjegylenlőségi, illetve a téli napfordulás napkelte irányait jelezhetik az adott terepviszonyok között, jóval nagyobb azimutoknál, mint vízszintes látóhatár esetében. Ezt a feltételezést a szóban forgó irányokban a terepmagasság megmérése után számításokkal igazolni lehet, és további fényjelenségek is kiszámíthatóvá válnak.

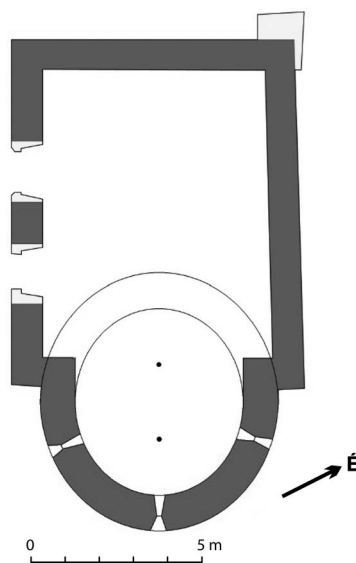
A góborfalvi templom szentélye más, nem a fényjáráshoz kötődő érdekes

jelenségeket is produkál. Ha valaki a keleti gyűjtőpont közelében (az oltár mögött) helyezkedik el a tengelyben vagy annak közelében, és egy másik személy a jelenlegi hajó tengelyében közeledik a szentély középpontja felé, akkor az előbbi egyre tisztábban fogja hallani az utóbbi hangját, viszont, ha behunyja a szemét, teljesen elveszti azt a képességét, hogy meg tudja mondani, milyen irányból érkezik a hang: mintha fejhallgató lenne a fején. A tapasztalás akkor válik a legintenzívebbé, amikor a hangot adó a nyugati fókuszhoz ér, ha viszont továbbhalad a középpont felé, akkor néhány deciméter megtétele után megszűnik az effektus. A keleti fókuszban álló személy behunyt szemmel megfelelően ráhangoló – például gregorián vagy hasonló – éneket hallgatva, látása és hallásbeli irányérzékelése „béklyóitól” megszabadulva gyorsan más tudatállapotba, révületbe juthat. Amíg állt az eredeti kerektemplom, a nyugati gyűjtőpont is értelemszerűen hasonló tulajdonságokkal rendelkezett: a hangkibocsátónak a keleti fókuszban vagy attól keletebbre kellett elhelyezkednie. Ha mindkét gyűjtőpontban állt valaki, és a középpont felé fordulva énekelt, akkor kölcsönösen segíthették egymást nem hétköznapi tudatállapot elérésében. (Számos alternatív gyógyító szívesen alkalmaz különféle hangterápiákat, hogy pácienseiket, kimoszdtva őket megszokott tudatállapotukból, könnyebben szabadítsák meg káros tudati beidegződéseiktől.)

Az épület átalakításával és bővítésével a szentély középpontja is kiemelt fontosságú helyé vált hangtani szempontból. Ha ott állva valaki a keleti ablak felé fordulva beszél, akkor annak szavát a hajóban helyet foglalók sokkal jobban hallják, mintha közvetlenül feléjük fordulna. A jelenséget a templomot használó evangélikus gyülekezet is észrevette. Az oltárt a középpont és a keleti fókusz közé helyezték, így a fölé hajló, a Bibliából felolvasó lelkész szavait tisztán értik a hajóban lévők, akkor is, ha halkán beszél.

A góborfalvi rotunda ékes bizonyosága annak, hogy kora középkori templomaink működésében kiemelt szerepet játszott a fény és a hang. Tájéolásuk gondosan megtervezett volt, úgyelve arra, hogy a Nap éves járásának kiemelt időpontjait, illetve fontos ünnepek dátumát jelezni tudja a fény. Néhány templom esetében alternatív kutatók már megtették az első lépéseket a fényjárás tisztázása érdekében (pl. Pap 12-14. o., Vécsey 66-67. o., Németh 2010b, 214-225. o.), azonban a tájolások és a földi mágneses tér esetleges kapcsolata is alapos vizsgálatokat érdemelne. Eredeti állapotukban lévő templomok – közülük is főleg a kerek – sora mutat különleges hangjelenségeket, melyek kutatása szintén még várat magára. Hangokkal gyógyítani lehet – ha tibeti hangtálak esetében ez elfogadott, akkor Kárpát-medencei szakrális épületek esetében is azzá kell válnia.

Művészettörténészeink és műemlékvédelmiseink a fényjárás és a hangok szerepének mellőzésével hamis

1. ábra • A góborfalvi templom alaprajza (Dehio, 108. o. nyomán), a szerző módosításával és az eredeti rotunda rekonstrukciójával. Az ellipszis fókuszai a nagytengely és az északkeleti, illetve a déli résablakon belépni képes fény határhelyzeteinek irányára illesztett egyenesek metszéspontjaival azonosak. A középkori falakat vörös, az új- és legújabb kori változtatásokat sárga szín jelzi. A nyíl a földrajzi észak irányát mutatja.

képet festenek maguk és a közvélemény számára kora középkori templomaink valódi szerepéről és működéséről. Szimptomatikus, hogy az egyházak papjait-lelkészeit sok helyen – felekezettől függetlenül – zavarja a szentélyekbe sütő napfény, ami ellen templomaik köré magasra növé fák ültetésével, színes üvegablakokkal vagy hatalmas, a keleti ablakot teljesen elfedő oltárépítménnyel védekeznek (utóbbiakkal már az ellenreformáció kora óta), holott eleik a tervezés és az építés során hatalmas szellemi és fizikai erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a Nap sugarai megfelelő időpontokban célzottan bejussanak a szent térbe. E cikksorozat, és benne jelen írás a különösen izgalmas góborfalvi rotundáról a szerző reményei szerint hozzájárul ahhoz, hogy a kora középkori szakrális épületeinkről alkotott egyoldalú felfogás mielőbb és gyökeresen megváltozzon, és árnyaltabb kép alakuljon ki működésükről.

Köszönetemet fejezem ki Gondos Béla kutatónak, hogy felhívta a figyelmemet a góborfalvi templomra, Simon Attila fotográfusnak a kerektemplom alaprajzának rekonstrukciójában nyújtott számítógépes segítségéért, és feleségemnek, Ibolyának a helyszínen végzett mérésekben való közreműködéséért.

Hivatkozások

- Dehio-Handbuch die Kunstdenkmäler Österreichs. Második, javított kiadás. Szerk. Adelheid Schmeller-Kitt. Verlag Anton Schroll et Co., Wien, 1980.
- Németh Zsolt: A veleméri templom arányrendszere. *Országépítő* 21. évf. 1. sz. (2010a), 30-37.
- Németh Zsolt: A veleméri templom arányrendszere, fényjárása és képi üzenetei. In: Molnár Zoltán, Németh Zsolt, Vass Csaba (szerk.): *Nyolcvan év Isten tenyerén. Megtartó szeretettel Molnár V. Józsefnek*. Ős-Kép Kiadó, 2010b, 207-246.
- Pap Gábor: Velemér – egy téridő-gráf működési vázlat. *Művészet* XIX. évf. 6. sz., 1978, 10-15.
- Vécsey Gyula: A csíksomlyói Salvator kápolna szentélyének különleges részei. (Szerk. Takács György) *Országépítő* 3. évf. 3-4. sz. (1992), 63.